

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/76/38-43>

**Zeynəb Şahvələd qızı Rüstəmovə**  
Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası  
baş müəllim  
zemarustamova@rambler.ru

## MULTİKULTURALİZM ETNİK-MƏDƏNİ MÜXTƏLİFLİYİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN SƏMƏRƏLİ SİYASƏT MODELİ KİMİ

### Xülasə

Multikulturalizm siyasəti cəmiyyətdə mövcud olan etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərə münasibətdə dövlətin apardığı konkret siyasəti xarakterizə edir. Bu siyasətin əsasında isə cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin qorunması durur. Multikulturalizm siyasətinin meydana gəlməsindən əvvəl etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərlə üzləşən dövlətlər bu müxtəliflikləri assimilyasiya və izolyasiya vasitəsilə tənzimləməyirdi.

Müəyyən tarixi dövrlərdə, həmçinin müasir dövrdə də tətbiq olunan assimilyasiya, izolyasiya və izolyasiyanın variantı olan aparteid siyasət modellərindən fərqli olaraq multikulturalizm siyasəti etnik-mədəni müxtəlifliyin və onların əsasını təşkil edən dəyərlərin qorunmasına yönəlmişdir.

**Açar sözlər:** *multikulturalizm, tolerantlıq, assimilyasiya, izolyasiya, etnik-mədəni müxtəlifliklər*

**Zeynab Shahvalad Rustamova**

### Multiculturalism as an effective policy model for the regulation of ethnic-cultural diversity

### Abstract

The policy of multiculturalism characterizes the specific policy of the state in relation to ethnic, racial, religious and cultural diversity in society. The basis of this policy is the protection of ethnic, racial, religious and cultural diversity in society. Prior to the emergence of the policy of multiculturalism, states facing ethnic, racial, religious and cultural differences did not regulate these differences through assimilation and isolation.

Unlike apartheid policy models, which are a variant of assimilation, isolation and isolation applied in certain historical periods, as well as in modern times, the policy of multiculturalism is aimed at preserving ethnic and cultural diversity and the values that underlie them.

**Key words:** *multiculturalism, tolerance, assimilation, isolation, ethnic-cultural diversity*

Multikulturalizm siyasəti cəmiyyətdə mövcud olan etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərə münasibətdə dövlətin apardığı konkret siyasəti xarakterizə edir. Bu siyasətin əsasında isə cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin qorunması durur. Multikulturalizm siyasətinin meydana gəlməsindən əvvəl etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərlə üzləşən dövlətlər bu müxtəliflikləri assimilyasiya və izolyasiya vasitəsilə tənzimləməyirdi.

Assimilyasiya siyasəti milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərini titulların mədəniyyətinə qatmaqla cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin ləğv edilməsinə nəzərdə tutur. Bir qayda olaraq assimilyasiya siyasəti milli azlıqların dillərinin, mədəniyyətlərinin, hətta bir çox hallarda milli özünüdərk etmələrinin itirilməsi ilə nəticələnir.

Assimilyasiya *könüllü və zorakı* yolla həyata keçirilə bilər. Birinci halda milli azlıqlar düşükləri şəraitə uyğunlaşmaq, orada irəliləmək üçün titulların xalqın qoyduğu tələblərə uyğun olaraq onun təklif etdiyi mədəni dəyərləri qəbul edirlər. Nəticədə onlar tamamilə də olmasa müəyyən dərəcədə öz adət-ənənələrindən könüllü şəkildə əl çəkirlər, dillərini tədricən unudurlar.

Könüllü assimilyasiya zamanı milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin müəyyən elementləri titulların tərəfindən qəbul oluna bilər. Nəticədə bu elementlər yeni formalaşmış mədəniyyətin tərkib hissəsi kimi özünü büruzə verir. Başqa sözlə desək könüllü assimilyasiya titulların xalqla milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin bir-birinə qarşılıqlı təsiri ilə xarakterizə olunur.

*Zorakı assimilyasiya* məqsədyönlü şəkildə titul etnos tərəfindən həyata keçirilən siyasətdir. Bu siyasətin əsas məqsədi milli azlıqlara məcburi şəkildə hakim mədəniyyətin dəyərlərinin yeridilməsidir. Zorakı assimilyasiya *akkulturasiya* prosesinin bir forması kimi çıxış edir. *Akkulturasiya* bir xalqın başqası tərəfindən işğalı nəticəsində baş verir və işğala məruz qalan xalq öz etnik-mədəni dəyərlərindən əl çəkməyə və onu işğal etmiş xalqın təklif etdiyi dəyərləri qəbul etməyə məcbur olur.

Zorakı assimilyasiyanın mahiyyəti amerikalı politoloq Qordonun 1966-cı ildə Nyu Yorkda dərc etdiyi "*Amerika həyatında assimilyasiya: irqin, dinin və milli mənsəyinin rolu*" adlı kitabında təqdim etdiyi *anqlokonformizm nəzəriyyəsinə* açıqlanır. Bu nəzəriyyəyə əsasən, ABŞ miqrantları qəbul edən ölkə kimi onları assimilyasiya məruz qoyaraq doğma mədəniyyətlərini və dillərini unutturur. Sonra da onları hakim anqlosakson mədəniyyətini, ingilis dilini universal dəyərlər kimi qəbul etməyə məcbur edir. (1, s. 14)

Könüllü assimilyasiyanın nəticəsində yeni yaranmış mədəniyyətdə milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin müəyyən elementləri az da olsa qalır. Zorakı assimilyasiya isə yeni mədəniyyəti yalnız titul xalqın mədəniyyətinin yaradır. Assimilyasiyanın könüllü və zorakı növləri arasındakı bu fərqə baxmayaraq onlara xas olan bir ümumi cəhət vardır. Onların hər biri cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin ləğv edilməsinə yönəlmişdir.

İzolyasiya siyasəti milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin titul etnosunun etnik-mədəni dəyərləri ilə hər hansı bir əlaqəsinin qarşısını alınmasını nəzərdə tutur. İzolyasiya siyasəti 2 formada özünü büruzə verir.

1. Miqrantların xüsusilə milli azlıqların nümayəndələrinin ölkəyə daxil olub orada məskunlaşmasına mane olur;

2. Cəmiyyətdə artıq məskunlaşmış milli azlıqların nümayəndələrinin xalqın mədəniyyətinə assimilyasiyasına mane olmaq məqsədilə onları təcrid edir. İkinci halda bu siyasət *aparteid* adlanır.

Bəzi tədqiqatçılar bu və ya digər ölkədə etnik-mədəni müxtəlifliyin yaranmasının qarşısının alınmasının praktiki cəhətdən ən real yolu miqrantların, xüsusilə də milli azlıqlara mənsub olan miqrantların ölkəyə daxil olmalarının qarşısının alınması olduğu qeyd edir (2, s. 3). Bu cür məhdudiyyətin tətbiq olunmasının, yəni immiqrasiya siyasətində izolyasionizmin tətbiq edilməsinin bir çox səbəbləri vardır. Məsələn, hakimiyyətdə olanlar öz üstünlüklərini və ya imtiyazlarını saxlamaq istəyirlər. İmmiqrasiya siyasətində izolyasionizmin tətbiq edilməsinin əsas səbəbi kimi mədəni *transformasiya* qorxusunu gösrərmək olar. Söhbət özge mədəniyyətə mənsub olan immiqrantların ölkəyə köçmələri nəticəsində özləri ilə yanaşı mədəniyyətlərini də gətirəcəklərindən və bunun nəticəsində ölkədə mədəni homogenliyin pozulmasından gedir. Milli azlıqlara mənsub olan miqrantların ölkəyə daxil olmalarının qarşısının alınmasına yönələn immiqrasiya siyasəti Avstraliya və Yaponiya tarixlərinin müxtəlif mərhələlərində tətbiq etmişdi. Bu siyasət əsasən, ölkədə ağların və ingilis mədəniyyətinin hakimliyini təmin etmək məqsədilə ölkədə ilk növbədə britaniyalıların məskunlaşmasına icazə verilirdi. Britaniyalılardan sonra Şimali Avropadan olan immiqrantlar arzuolunan hesab olunurdular. Cənubi avropalıları bir qədər aşağı kateqoriyalı immiqrant kimi yanaşıldı. Asiyalı və ağ dərili olmayan digər immiqrantların Avstraliyada məskunlaşmasına isə münasibət mənfi idi <sup>85</sup>. Avstraliyada ağların çoxluğunu və ingilis mədəniyyətinin geniş yayılmasını təmin etmək məqsədilə ölkəyə köçən britaniyalılara müəyyən güzəştlər də edilirdi. Avstraliya hökuməti ayrı-seçkiliyə əsaslanan bu immiqrasiya siyasətini yalnız 1973-cü ildə rəsmi ləğv etdi. Bu cür məhdudiyyətlə mədəni transformasiya prosesinin qarşısını almaq mümkün deyil. Çünki müasir dövrdə cəmiyyətdəki mədəni homogenliyin pozulması immiqrasiya ilə yanaşı turizm, ticarət və xalqlar arasında kommunikasiyanın digər növləri nəticəsində baş verir.

İzolyasiya siyasətinin ikinci forması *aparteid* siyasəti ilə bağlıdır. *Aparteid* siyasəti cəmiyyətdə artıq məskunlaşmış milli azlıqların nümayəndələrinin titul xalqın mədəniyyətinə assimilyasiyanın qarşısının alınmasını nəzərdə tutur.

*Aparteid* Cənubi Afrika Respublikasında 1948-1994-cü illərdə qeyd olunan dövr ərzində hakimiyyətdə olan Milli partiya tərəfindən aparılırdı. Bu siyasətin əsasını irqi ayrı-seçkilik təşkil edirdi. *Aparteid* siyasəti ölkə əhalisini 4 irqi qrupa bölürdü: "qaralar", "ağlar", "rənglilər" və "hindlilər". Onların vətəndaş hüquqları xeyli məhdudlaşdırıldı. Hakimiyyətdə olan irqçilər ayrı-seçkiliyi həyatın bütün sahələrində tətbiq edirdilər. Qeyri-ağ əhali üçün təhsil, səhiyyə, digər xidmət sahələri ayrılıqda fəaliyyət göstərirdi.

Beləliklə, multikulturalizm siyasətinin meydana gəldiyindən əvvəl cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər assimilyasiya və izolyasiya siyasətləri vasitəsilə tənəzmizləndirirdi. Tarixi hadisələrin sonrakı gedişatı etnik-mədəni müxtəlifliyin tənzimlənməsinə yönələn bu iki siyasət modelinin səmərəsizliyini göstərdi. Belə ki, xalqların dünyagörüşünün və fəaliyyətlərinin əsasını təşkil etməklə həyatlarında müsbət rol oynayan etnik-mədəni dəyərlərin rolunun artdığı bir dövrdə assimilyasiya siyasətinin düzgün olmadığı kimi, qloballaşma, mədəniyyətlərin qovuşduğu bir şəraitdə izolyasiya siyasətinin də yalnış olduğu müəyyən olundu. Etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsinə yönəlmiş assimilyasiya və izolyasiya siyasətlərinin iflasa uğraması ötən əsrin 70-ci illərində əvvəlcə Kanadada, sonra isə Avropanın bir sıra çoxmədəniyyətli ölkələrində multikulturalizm siyasətinin meydana gəlməsinin başlıca səbəblərindən biri olmuşdur.

Cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin qorunmasına istiqamətlənən multikulturalizm siyasəti müxtəlif formalarda həyata keçirilə bilər. bununla bağlı bu siyasətin 2 əsas formasını göstərmək lazımdır: zəif və güclü formalarını. Multikulturalizmin bu formaları arasında mühüm fərqli cəhətləri vardır.

Multikulturalizmin zəif forması etnik-milli azlıqlara öz etnik-mədəni dəyərlərini qorumaq üçün imkan yaradır. Lakin azlıqlar öz imkanları ilə etnik-mədəni dəyərlərini qorumaq iqtidarında olmadıqlarına görə yaranmış situasiyada cəmiyyətdəki hakim etnik-mədəni dəyərlərin qəbul edilməsini ən optimal çıxış yolu kimi dəyərləndirirlər. Başqa sözlə desək, onlar elə bir vəziyyətə düşürlər ki, onlara xarici təzyiq olmadan, öz istəkləri ilə titul xalqın etnik-mədəni dəyərlərini qəbul etmək sərf edir. Öz mədəni kimliyini, etnik-mədəni dəyərlərini qorumaq isə çətin olur. Mövcud vəziyyətdə azlıqların başqa çıxış yolu olmadığına görə, onlar könüllü şəkildə etnik-mədəni dəyərlərini qorumaq fikrindən tamamilə də olmasa müəyyən dərəcədə əl çəkirlər və bununla da yaşadıkları cəmiyyətə *inteqrasiya* olunmağı praktiki cəhətdən daha əlverişli hesab edirlər. Məsələn, multikulturalizmin zəif forması çoxmillətli Sovet İttifaqında müşahidə olunurdu. SSRİ-nin tərkibində olan bütün qeyri-rus ittifaq respublikalarının ərazilərində öz dillərini, ədəbiyyatlarını, mədəniyyətlərini qorumağa və inkişaf etdirməyə geniş imkanları olsa da, onlar daha çox rus xalqının etnik-mədəni dəyərlərini, tarixini öyrənməyə, rus dilində təhsil almağa üstünlük verirdilər. Çünki bu, onlara şəxsi karyeralarını qurmaqda, yaşadıkları cəmiyyətin bütün sahələrində nailiyyətlər əldə etməkdə köməklik edirdi.

Müasir dövrdə təxminən oxşar vəziyyət bir çox Qərb ölkələrində (ABŞ, Kanada, Niderland, Böyük Britaniya, Avstriya və b.) müşahidə olunur. Bu ölkələrdə yaşayan milli azlıqların nümayəndələrinə onların etnik-mədəni dəyərlərinə münasibətdə tolerantlıq nümayiş etdirilir. Belə bir münasibətin nəticəsində milli azlıqların nümayəndələrinə yaşadıkları Qərb dövlətlərində öz adət-ənənələrini qorumaq, ana dillərində qəzet və jurnal çıxarmaq, hətta ana dilində məktəb açmaq hüquqları verilmişdir. Klassik liberal cəmiyyət qeyri-liberal elementləri ehtiva edə bilər. Liberal cəmiyyətlərin milli azlıqların nümayəndələrinə nümayiş etdirdiyi tolerantlıq azlıqların etnik-mədəni dəyərlərini nə assimilyasiya edir, nə də onu təcrid edir.

Multikulturalizmin zəif formasından fərqli olaraq onun güclü forması milli azlıqlara öz etnik-mədəni dəyərlərini qorumaq üçün azadlıq verməklə yanaşı onların yaşadıkları cəmiyyətin bütün sahələrində fəal iştirak etmələri üçün hər cür şəraitin yaradılmasını tələb edir. Multikulturalizmin güclü forması cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliyə münasibətdə dözümlülüyün nümayiş etdirilməsi ilə kifayətlənmir. O, bu müxtəlifliyin dövlət tərəfindən qorunmasını və inkişaf etdirilməsini, onun maddi, hüquqi və mənəvi cəhətdən dəstəklənməsini vacib hesab edir. Multikulturalizmin tanınmış tədqiqatçılarından olan professor Vil Kimlika göstərir ki, dövlət onun ərazisində yaşayan bütün etnik, dini və irqi qrupların hüquqlarını tanımalı və onların mədəniyyətlərinin qorunması istiqamətində xüsusi proqramlar təklif etməlidir.

Tarixi prosesdə formalaşan, müsbət və obyektiv xarakter daşıyan, insanların dünyagörüşünün və fəaliyyətlərinin məzmununu müəyyən edən və istiqamətləndirən etnik-mədəni müxtəlifliklik və onun əsasını təşkil edən etnik-mədəni dəyərlər müasir ictimai inkişafda müəyyənedici rol oynayır. Bu isə müasir dövrdə mədəniyyətin ictimai inkişafında aparıcı rol oynamasından irəli gəlir. Bu isə ictimai inkişafın, xüsusilə də onun səbəb və istiqamətinin, o cümlədən xalqların ölkə daxilində və beynəlxalq münasibətlər sistemində davranışının tədqiq olunmasının ən mühüm metodoloji prinsiplərindən biridir.

Mədəniyyətin ictimai inkişafda aparıcı rolunun artması müasir ictimai inkişafın xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Bu xüsusiyyətlər isə dünya kommunist sisteminin dağılması və beynəlxalq münasibətlərin

yeni sisteminin formalaşması ilə bağlıdır. Soyuq müharibə illəri dövründə ideoloji, siyasi, iqtisadi və hərbi sahələrdə bir-birinə düşmən olan iki siyasi sistem-keçmiş Sovet İttifaqının başçılıq etdiyi kommunist sistemi və ABŞ-ın ətrafında birləşən Qərb dünyası – qarşı-qarşıya duranda onların xalqlarını, həmçinin bu sistemlərdən birinə mənsub olan “üçüncü dünya” ölkələrinin xalqlarını ilk növbədə qarşı tərəfdən gələ bilən təhlükə narahat edirdi. Belə olan şəraitdə bu xalqlar arasında əsas fərqli cəhətlər ideoloji, siyasi yaxud iqtisadi xarakter daşıyırdı. Dünya kommunist sisteminin dağılması eyni zamanda bir-birinə zidd olan iki sosial-siyasi sistemdən birinin tarix arenasından getməsinə gətirdi. Nəticədə dünya xalqları öz mədəni köklərinə, daha konkret desək, etnik-mədəni dəyərlərinə müraciət etmək imkanını əldə etdilər. Başqa sözlə desək, dünya kommunist sisteminin dağılması soyuq müharibəyə son qoymaqla bir-birinə zidd olan iki sosial-siyasi sistemin siyasi, hərbi iqtisadi və ideoloji qarşılıqlı aradan qaldırdı. Post-kommunist dövrdə tarixinə, dininə, dilinə və ümumiyyətlə etnik-mədəni dəyərlərinə müraciət edən xalqlar öz kimliyini müəyyən edirlər. Bu dəyərlər xalqlar arasında olan əsas fərqləri təşkil edir. Samuil Hantinqon bu haqda fikrini bu cür ifadə edir: “Yeni dünyada xalqlar arasında əsas fərqlər ideoloji, siyasi iqtisadi deyil, mədəni xarakter daşıyır” (3, s.21).

Müasir Qərb ədəbiyyatında Samuel Hantinqton, Ronald İnqleqard (5), Frensis Fukuyama (6), Zbiqnev Bjejinski (7), Fərid Zəkəriyyə (8) və başqa müəlliflər ictimai inkişafda mədəniyyətin aparıcı rol oynadığını qeyd edirlər.

İctimai inkişafda mədəniyyətin aparıcı rol oynaması müasir dövrdə etnik-mədəni müxtəlifliyin və onun əsasını təşkil edən etnik-mədəni dəyərlərin qorunmasının və inkişafının vacibliyini əsaslandırır. İctimai inkişafda mədəniyyətin aparıcı rol oynaması multikulturalizm siyasətinin düzgün siyasət olduğunu sübut edir. Bunu tarixi hadisələrin gedişatı da sübut etdi. Belə ki, etnik-mədəni müxtəlifliyin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi tarixi assimilyasiya və izolyasiya siyasət modellərinin səmərəsizliyini göstərməklə ötən əsrin 60-70-ci illərində multikulturalizm siyasətinin müduna gəlməsinin başlıca səbəblərindən biri olmuşdur.

Multikulturalizm məfhumunun məzmununu daha da aydın şəkildə müəyyənləşdirmək üçün onu tolerantlıq və interkulturalizm məfhumları ilə müqayisə etmək məqsəduyğundur.

Multikulturalizm məfhumu öz məzmununa görə tolerantlıq məfhumuna yaxındır. Daha konkret desək, tolerantlıq multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edir. Multikulturalizm bir siyasət kimi bu azlıqlara və onlara məxsus olan etnik-mədəni dəyərlərə münasibətdə titul xalq tərəfindən dözümlülüyün, yəni tolerantlığın nümayiş etdirilməsini nəzərdə tutur.

“Multikulturalizm etnik və dini azlıqlara münasibətdə tolerantlıqla yanaşı onlara və onların etnik-mədəni dəyərlərinə hörmətlə yanaşmanı da ehtiva edir” (4, 79). Bununla əlaqədar tanınmış britaniyalı tədqiqatçı Bhixu Parex qeyd edir ki, multikulturalizm şəraitində etnik və dini azlıqların tanınması tələbi tolerantlığı aşaraq cəmiyyətdə mövcud olan müxtəliflikləri qəbul etməyi, onlara hörmətlə yanaşmanı və hətta onları təsdiq etməyi nəzərdə tutur.

Multikulturalizm və interkulturalizm məfhumlarına gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, bəzən ədəbiyyatda bu məfhumları bir-biri ilə qarışdırırlar, hətta onları səhvən eyniləşdirirlər. Lakin bu, düzgün deyil. Çünki multikulturalizm və interkulturalizm məfhumları arasında müəyyən fərqli cəhətlər vardır.

Etnik-mədəni müxtəlifliyin daşıyıcılarının birgəyaşayışını, onlar arasında tolerantlığın, hətta qarşılıqlı hörmətin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutan multikulturalizm siyasəti bu müxtəlifliyi bəzən qabartmaqla, mütləqləşdirməklə cəmiyyətdə sosial fraqmentasiya, dezintegrasiya hallarının yaranmasına səbəb olur. Belə hallar xüsusilə müasir liberal demokratiya ölkələrində baş verir.

Multikulturalizm siyasətinin həyata keçirilməsində, onun prinsiplərinə riayət olunmasında bütün ölkələrdə dövlət aparıcı rol oynayır. Multikulturalizmin siyasətindən imtina etmiş bir neçə liberal demokratiya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, cəmiyyətdə mövcud olan etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər müasir liberalizmin prinsiplərinə əsasən tənzimləndikdə, yəni dövlət milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin qorunmasına və inkişaf etdirilməsinə münasibətdə həddindən artıq səy göstərdikdə, bu işdə onlara tam azadlıq verdikdə, digər tərəfdən isə onların yaşadıkları cəmiyyətə integrasiya olunmaları istiqamətində lazımi tədbirlər görmədikdə, milli azlıqlar cəmiyyətdə titul xalqın geniş yayılmış etnik-mədəni dəyərlərindən, müəyyən olunmuş etnik-davranış normalarından təcrid olunaraq, hətta bəzən bu dəyərlərə və normalara qarşı müqavimət göstərərək öz etnik-mədəni dəyərlərinə sığınirlar. Belə olan şəraitdə cəmiyyətdə dezintegrasiya prosesləri baş verir. Cəmiyyət müxtəlif etnik, dini icmalara bölünür. Bu icmalar arasında dialoq və əməkdaşlıq əlaqələri zəif olur.



Məlum olduğu kimi, müxtəliflikdə birlik konsepsiyası həm eyniliksiz, oxşarlıqsız birlik, həm də parçalanma olmayan müxtəliflik deməkdir. Müxtəliflikdə birliyi təcəssüm edən cəmiyyət və ya interkultural cəmiyyət etnik-mədəni müxtəlifliyə münasibətdə nümayiş olunan dözümsüzlüklə, bu müxtəlifliyi tanımaqla və qorumaqla məhdudlaşmır. O, etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunmasına, inkişafın mühüm səbəblərindən biri kimi yanaşaraq onların bir-birilə qovuşmasına, birləşməsinə şərait yaradır. Müxtəlifliklərin birləşməsi isə öz növbəsində onlar arasında qarşıdurma təhlükəsini aradan qaldırır və ümumilikdə cəmiyyətin zənginləşməsinə səbəb olur.

Böyük Britaniya və digər liberal demokratiya ölkələrində etnik və dini azlıqlar üçün dövlət tərəfindən yaradılan şərait onların özünə qapanmasına, cəmiyyətdən təcrid olmalarına, ona inteqrasiya olmaq istəməmələrinə gətirir. Belə şərait həm hakim dairələrin, həm də azlıqların nümayəndələrinin maraqlarına ziddir. Belə ki, cəmiyyətdə inteqrasiya proseslərinin olmaması orada parçalanma proseslərini inkişaf etdirir və mədəniyyətlərarası, dinlərarası qarşıdurmaya səbəb olur.

Etnik-mədəni müxtəlifliklər, etnik-mədəni dəyərlər bir-birilə qovuşduqda, yaxınlaşdıqda, dialoqa girdikdə mədəniyyətlərarası, dinlərarası dialoqun, əməkdaşlığın, ümumiyyətlə cəmiyyətin inkişafına səbəb olur. Əks halda, yəni bu müxtəlifliklər, dəyərlər mütləqləşdirildikdə, bir-birinə qarşı qoyulduqda qarşıdurmaya, münaqişəyə səbəb olur. İnterkulturalizmin əsas müabət cəhətlərindən biri odur ki, o, etnik-mədəni müxtəlifliyin pozitiv potensialını üzrə çıxarır, neqativ potensialının isə reallaşmasına imkan vermir. İnterkulturalizmin qeyd olunan müsbət cəhətinin reallaşdırılmasının əsas şərti onun multikulturalizmə əsaslanmasıdır. Cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəliflik tanınmadıqda, qorunmadıqda onlar arasında dialoq və əməkdaşlıq münasibətlərinin yaradılması mümkün olmur. Bu isə öz növbəsində istər ölkədaxili müstəvidə, istərsə də beynəlxalq müstəvidə dinlərarası, mədəniyyətlərarası dialoqun və əməkdaşlığın inkişafının qarşısını alaraq etnik və dini zəmində qarşıdurmaya səbəb olur.

“Müasir dövrdə İctimai inkişafda mədəniyyətin aparıcı rol oynaması ideyası ictimai inkişafın, xüsusilə də onun səbəb və istiqamətinin, o cümlədən xalqların ölkə daxilində və beynəlxalq münasibətlər sistemində davranışının tədqiq olunmasının ən mühüm metodoloji prinsiplərindən biridir” (5, s. 65).

Beləliklə, öz həcminə görə interkulturalizm məfhumu multikulturalizm məfhumundan genişdir. Tolerantlıq multikulturalizmin əsasını təşkil etdiyi kimi, multikulturalizm də interkulturalizmin əsasının təşkil edir. Eyler dairəsi tolerantlıq, multikulturalizm və interkulturalizm məfhumlarının bir-birilə münasibətləri aşağıdakı şəkildə təsvir olunmuşdur.

### Nəticə

Müəyyən tarixi dövrlərdə, həmçinin müasir dövrdə də tətbiq olunan assimilyasiya, izolyasiya və izolyasiyanın variantı olan aparteid siyasət modellərindən fərqli olaraq multikulturalizm siyasəti etnik-mədəni müxtəlifliyin və onların əsasını təşkil edən dəyərlərin qorunmasına yönəlmişdir. Multikulturalizm titul etnos ilə milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin inkişafına eyni şərait yaratmaqla onların mədəniyyətlərinin qarşılıqlı təsiri üçün zəmin yaradır.

Etnik-mədəni müxtəlifliklər, etnik-mədəni dəyərlər bir-birilə qovuşduqda, yaxınlaşdıqda, dialoqa girdikdə mədəniyyətlərarası, dinlərarası dialoqun, əməkdaşlığın, ümumiyyətlə cəmiyyətin inkişafına səbəb olur. Əks halda, yəni bu müxtəlifliklər, dəyərlər mütləqləşdirildikdə, bir-birinə qarşı qoyulduqda qarşıdurmaya, münaqişəyə səbəb olur.

### Ədəbiyyat

1. Gordon, M. Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origins. Oxford University Press, New York, 1996, p.14
2. Kukathas, C. Theoretical Foundations of Multiculturalism. [http://econfaculty.gmu.edu/probetteke/workshop/fall04/theoretical\\_foundations.pdf](http://econfaculty.gmu.edu/probetteke/workshop/fall04/theoretical_foundations.pdf) p.3
3. Huntington, S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York, Simon and Schuster, 1996, p.21.
4. E.Nəcəfov. Multikulturalizmin soisal-fəlsəfi təhlili. Bakı, 2020
5. E.Nadjafov. K voprosu ob opredelyayuşey roli kulturi v obshestvennom razvitii // Elmi əsərlər, BSU, 2006, №1, s.63-68
6. Declaration of Principles on Tolerance. Article 1.1

7. UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity. Article 3
8. Zakaria, F. "Culture is Destiny – A Conversation with Lee Kuan Yew" p. 116.
9. Hüseynov S. Azərbaycanca dini tolerantlıq mədəniyyəti: tarix və müasirlik, Bakı, 2012
10. Armstrong K.A. History of God: The 4,000-Year Quest of Judaism, Christianity and Islam (1994)
11. <http://shirvan.cls.az/front/files/libraries/2474/books/614985718.pdf>
12. [https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/36192/1/978-5-7996-1629-8\\_2015.pdf](https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/36192/1/978-5-7996-1629-8_2015.pdf)

**Rəyçi: dos. Ş.Ağakışiyeva**

Göndərilib: 14.02.2022

Qəbul edilib: 13.03.2022